

Ewa Nikadem-Malinowska
Olsztyn

Metafora lustra w poezji Inny Lisnianskiej (na podstawie cyklu wierszy *Старое зеркало*)

Dziwiło go własne zachowanie: stawanie naprzeciw lustra
i wygłupianie się jak kretyn. Ale pomyślał, że w sumie
wszyscy jednakowo reaguja na lustro, i skonstatował (zły),
że wobec tego wszyscy są idiotami, on również
po prostu składa daninę pospolitości.

Gabriel Garcia Marquez, *Dialog lustra*

Określona przez Arystotelesa w IV wieku p.n.e. jako przeniesienie nazwy z jednego obiektu na inny na zasadzie analogii i ponad dwa tysiące lat później przez George'a Lakoffa jako efekt powiązania domen pojęciowych, metafora lustra bezspornie jest i nie przestaje być pierwszoplanowym środkiem wyrazu i podstawowym środkiem komunikacji interpersonalnej. Pozwala wykorzystywać potencjalne możliwości języka, opierając się na wiedzy i wyobraźni używającego go człowieka. Pozwala poznawać nowe za pośrednictwem starego, nieznanne za pośrednictwem znanego, gdyż jak twierdzi Peter Stockwell, „metafora jest podstawowym narzędziem działania naszego umysłu”¹. Nie jest jednak narzędziem prostym, gdyż biorąc udział w komunikowaniu się, poddawana jest subiektywnym percepcjom. Z kolei proces powstawania metafory, czyli rodzenia nowego sensu, łączy się nie tyle z przenoszeniem, co z odwzorowaniem cech obiektów lub ze stapianiem znaczeń, a to jest zawsze równie subiektywne jak jednostkowa, personalna percepcja. Nawet najbardziej niezwykle metafory powszednieją, będąc w częstym użyciu. Jak powiedział Heinrich Heine: „Kto pierwszy nazwał kobietę różą, był poetą. Kto to powtórzył był tylko cymbałem”. Jednak potrzeba poznawania i wyrażania powoduje, że wciąż można tworzyć nowe metafory i proces ten jest praktycznie nieograniczony.

Metafora, powszechna w języku potocznym i w poezji od czasów antycznych, zmieniała się wraz ze zmieniającym się światem i nabierającym doświadczenia

¹ P. Stockwell, *Poetyka kognitywna. Wprowadzenie*, Kraków 2006, s. 149.

człowiekiem. Prowadzone równoległe przez językoznawców i literaturoznawców badania nad metaforami nabrały rumieńców w 1980 r., kiedy to dzięki Georgowi Lakoffowi i Markowi Johnsonowi odnalazły one przynależne im miejsce w naszym życiu². Ponieważ trudno dziś znaleźć dwóch badaczy używających jednego wspólnego i w dodatku precyzyjnego określenia metafory, w niniejszych rozważaniach nad metaforą lustra u Inny Lisnianskiej ograniczymy się do jej postaci kanonicznej, wyrażonej symbolami X to Y. Metafora poetycka, będąc środkiem wyrazu artystycznego, nie przestaje być nośnikiem informacji i narzędziem komunikacji i jako taka jest obiektem naszego zainteresowania.

Inna Lisnianska – rosyjska poetka pisząca i publikująca od ponad sześćdziesięciu lat – jest doskonałym przykładem poetyckiej kreatywności. Jej twórczość obejmuje ponad dwadzieścia tomików poezji. Jak zauważa Natalia Iwanowa, „Лиснянская пишет – настойчиво вне моды”³, chociaż moda w jej przypadku nie okazała się ani kryterium popularności, ani uznania. 20 kwietnia 2009 r. Inna Lisnianska otrzymała najważniejszą rosyjską prestiżową literacką nagrodę – Поэт.

Przedmiotem naszej analizy jest cykl wierszy *Старое зеркало*. Obejmuje on obecnie czternaście wierszy napisanych w 2001 r. i opublikowanych po raz pierwszy w czasopiśmie literackim „Знамя”. W niniejszej pracy korzystamy z wydania późniejszego, książkowego, różniącego się od wydania w czasopiśmie „Знамя”⁴ liczbą i wyborem utworów. Wydany trzy lata później poetycki tom *Эхо* zawiera cykl *Старое зеркало* poszerzony o trzy wiersze: *Мнится ль пламя золотом сентября...*, *Зима* i *После жизни прощу меня не сжигать...*, ale bez wiersza *Отжелтевший денёк всё короче...*, co zmienia w pewien sposób koncepcję całości na korzyść wersji poszerzonej.

Każdy z czternastu wierszy ma swoją własną tematykę, jest oddzielną historią, osobną refleksją. Elementem je łączącym jest lustro – przedmiot umieszczany przez poetkę w różnych pomieszczeniach, najczęściej naprzeciw okna. Jest to jedyna rzecz stała w zmieniającej się ciągle czasoprzestrzeni kolejnych utworów. Podmiotem lirycznym w większości wierszy jest odczuwająca brzemień swego wieku kobieta, która zdaje sobie sprawę z nieuchronnie mijającego czasu, jednak jego konsekwencje przyjmuje z godnością i smutkiem. Cykl jest historią uświadomionej starości.

Podmiot liryczny, a więc osoba mówiąca, występuje tu w dość nietypowej dla liryki roli narratora łączącego w sobie dwie różne funkcje – narratora-świadka

² G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, Warszawa 1988.

³ Н. Иванова, *Длина дыхания (о стихах Инны Лиснянской)*, [w:] И. Лиснянская, *Эхо*, Москва 2005, s. 627.

⁴ И. Лиснянская, *Старое зеркало*, „Знамя” 2002, nr 4.

i narratora bezpośredniego. Jest to możliwe dzięki stworzeniu przez poetkę sytuacji pozornej dialogowości. Interlokutorem podmiotu lirycznego jest wspomniane tytułowe „stare lustro”. Należałoby tu podkreślić znaczenie epitetu określającego lustro. Wykracza on bowiem koncepcyjnie poza sugerowane granice ludzkiego procesu starzenia się, tzn. nie jest jego analogią. W 1969 r. Inna Lisnianska napisała utwór *Старый трельяж*, którego bohaterem jest trójdzielna babcina toaletka. To z nią dorosły podmiot liryczny pod postacią dziewczynki z własnych wspomnień prowadzi dziecięcy dialog przypominający ten z *Dialogu lustra* Marqueza:

Розовый мрамор с орехом
Под зеркалами, и я
Рожицы строю со смехом,
Грешные мысли тая⁵.

Mamy więc do czynienia z jednej strony z personifikowaną starością w formie lustrzanego odbicia, na zasadzie „stare lustro” – obraz starości, a z drugiej – ze starym, wiekowym, zabytkowym, pamiątkowym przedmiotem, którego własny wiek nie ma żadnego związku z wiekiem wizerunku. Epitet ten nie wyczerpuje jednak całego znaczenia przypisywanego lustru. Personifikacja daje martwemu przedmiotowi przede wszystkim świadomość obserwacji świata znajdującego się na wprost i chęć opowiadania o nim, wiek zaś sugeruje doświadczenie. Bezpośrednią wypowiedź lustra słyszymy jednak tylko w jednym wierszu cyklu – *Монолог зеркала*. Chociaż to ono jest narratorem wszechwiedzącym, dzieli się swoimi refleksjami wyłącznie za pośrednictwem podmiotu lirycznego:

Зеркало, видимо, слишком устало,
Хоть и напротив апрельских рам.
Видимо, всё, что о мире узнало,
Старое зеркало порассказало
Мне, чтобы я рассказала вам⁶.

Jednak nie tylko na tym polega relacja między nimi – lustro jest swoistym *alter ego* podmiotu lirycznego i ta wzajemna zależność znajduje swój wyraz już w rozpoczynającym cykl prologu (*Пролог*). Podmiot i lustro poznajemy w momencie, gdy oboje są już starzy. Wyraża to stosunek czasowy zamknięty pomiędzy określeniami „прежде” i „более”, które informują, że coś, co było kiedyś, więcej nie nastąpi.

⁵ И. Лиснянская, *Эхо...*, s. 32.

⁶ *Ibidem*, s. 518.

Podmiot liryczny cyklu doznaje pewnego rozdwojenia – z jednej strony jest ona świadoma swego istnienia w konkretnej czasoprzestrzeni, swego życia i doznań, z drugiej jest świadoma swego obrazu, którego doświadcza jako innego „ja”. Podobne odczucie ma bohater Marqueza biorący udział w dialogu ze swym odbiciem. Wrażenie nierównoczesności wykonywanych ruchów powoduje pewnego rodzaju grę, która w zależności od interpretacji albo to rozdwojenie potwierdza, albo jest jego wynikiem: „Uśmiechnął się (uśmiechnął się). Pokazał sobie samemu język (pokazał temu rzeczywistemu język). Ten w lustrze miał biały, obłożony. «Masz niestrawność», zawyrokował robiąc grymas. Znowu się uśmiechnął (znowu się uśmiechnął)”⁷. W końcu czytelnik przestaje odróżniać, kto znajduje się w lustrze, a kto przed nim. U Lisnianskiej takiego problemu nie ma. Cały czas zdajemy sobie sprawę z tego, kto mówi w danym momencie. Personifikacja lustra polega na wyposażeniu go w ludzkie umiejętności – oglądania, poznawania, rozumienia, percepcji, wydawania sądów. Lustro nie przestaje być jednak lustrem, którego podstawowym zadaniem jest odbijanie wszystkiego, co się przed nim znajduje. Rozpoczynający cykl wiersz *Пролог* jest w całości metaforą, której sens podmiot liryczny objaśnia następująco:

Прежде уметь в себя всмотреться
 Давало мне, как ни странно, способность
 Понять своё и чужое сердце,
 Увидеть лица и вещи подробность,
 Границу меж зеркалом и стеклом,
 Меж точкой зрения и углом⁸.

Sprowadzając stosunek podmiotu lirycznego i lustra do stanu podstawowego otrzymamy schemat – JA TO LUSTRO, gdzie JA jest tematem, a LUSTRO nośnikiem rzutowania metaforycznego. Tak więc JA jest LUSTREM, a JA to człowiek, więc człowiek jest lustrem, lustro jest stare, JA jest STARYM LUSTREM. LUSTRO generalnie pokazuje wizerunek tego, co jest umieszczone przed nim. Człowiek-lustro patrzy w siebie, lecz widzi to, co jest naprzeciw, czyli cały świat. Umiejętność bycia lustrem polega na wierności wizerunku, na analogii. Umiejąc oceniać siebie, podmiot umie także oceniać innych. Poetka często umieszcza lustro naprzeciw okna. Są to dwa przedmioty, w które człowiek patrzy, chociaż ze względu na różne funkcje, cel patrzenia jest inny. Metonimiczne określenie okna jako szkła podkreśla przezroczystość jako jego główną cechę. Umiesz-

⁷ G. G. Marquez, *Dialog lustra*, Warszawa 1998, s. 49.

⁸ И. Лиснянская, *Эхо...*, s. 505.

czając dwa szklane przedmioty naprzeciw siebie, podmiot wyraźnie je różnicuje – lustro utrzymuje bliskość, okno pozwala się oddalić – a zbliżanie do jednego powoduje oddalanie od drugiego. Stare lustro tak jak stary człowiek traci ostrość swoich zmysłów. Niemożność ostrego widzenia oddala od problemu:

Более я не предмет в предмете,
Не вижу морщин – ни своих, ни моря,
Ни птиц на ветвях, ни лягушек в кювете,
Ни своего, ни чужого горя,
Ни своего, ни чужого лица –
Так наступает пролог конца⁹.

Lustro, które nie widzi, nie odbija, przestaje wypełniać swoją funkcję, przestaje być lustrem. Jeżeli na początku wiersza mieliśmy do czynienia z personifikacją lustra, to teraz mamy wyraźne uprzedmiotawianie podmiotu, które odwraca sytuację, odbierając mu cechy lustra.

Cykl pomyślany jest tak, że jego kompozycja oddaje myśl, którą Inna Lisnianska sprecyzowała w innym wierszu napisanym w 2008 r.: „Старость растёт – человек уменьшается в теле”¹⁰. Tworzy się pewnego rodzaju logiczna rama, zgodnie z którą postępujący proces starzenia się człowieka polega na jego stopniowym znikaniu. W pierwszym wierszu cyklu (*Пролог*) podmiot liryczny zapowiada swój zbliżający się koniec jako lustro-obszernika świata, które przestaje dostrzegać cokolwiek i siebie („Так наступает пролог конца”), w ostatnim (*После жизни прошу меня не сжигать...*) koniec już nastąpił. Lustro u poetki jest dowodem na istnienie człowieka, tak jak w tradycji ludowej wielu narodów lustrzane odbicie utożsamiane jest z duszą¹¹.

W każdym z pozostałych dwunastu wierszy realizowana jest metafora JA TO LUSTRO. Dokładnie w środku cyklu znajduje się wiersz będący kulminacją personifikacji (*Монолог зеркала*). Podmiot liryczny prowadzi dialog z własnym lustrem, ale nie jest to jedyne lustro w jej życiu. Pojawia się cała gama przedmiotów, które z racji swej specyficznej powierzchni mają zdolność odbijania obrazu. Te pozorne – wklęsłe, wypukłe, niestabilne – lustra to oczy, jeziora, kałuże, podłogi, miedź klamek, srebro samowarów, niklowana kula, zdobiąca łóżko. Ich wspólną cechą jest niedoskonałość odbicia, granicząca ze zniekształceniem, karykaturą („Чтоб глядеться и себя не узнавать”). Wszystkie je znajdziemy w wierszu *Искажение* jako analogię jeszcze jednego lustra, jakim jest poeta. Podmiot

⁹ Ibidem.

¹⁰ И. Лиснянская, *Звук и камень*, „Новый мир” 2009, nr 1.

¹¹ А. Unterman, *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, Warszawa 2003, s. 304.

liryczny podkreśla, że dopiero doświadczenie życiowe uświadomiło jej „lustrzaną” funkcję poety. Nie jest to nowa metafora – zmienia się tylko nośnik na zasadzie wariantowości, jak pisze poetka:

С допустимым искажением, где мир
Расползается. Но не протёрт до дыр¹².

Lustro odbija zawsze to, co się przed nim znajduje. Zmiana obrazu oznacza zmianę jego miejsca. Inna Lisnianska buduje na tym personifikację, której obiektem jest szalone lustro (*Саламандра*). Im większy jest stopień jego personifikacji, tym szersza jest wspólna przestrzeń stapienia znaczeń. W wierszu *Без меня* lustro obiektywizuje subiektywny obraz świata, pozwala podmiotowi zobaczyć siebie z boku:

Без меня спокойная картина
В зеркале, но лишь возникну я, –
В нём тревожно, взвинченно, пружинно,
Будто человек и есть пучина
Между дном и небом бытия¹³.

Stopienie się znaczeń sprawia, że ruch w pomieszczeniu powoduje nie pojawiający się tam podmiot, lecz jego obraz w lustrze. Wiersz *Монолог зеркала* zbliża do siebie maksymalnie podmiot i lustro. Elementem wspólnym stają się oczy, żywiące do siebie nawzajem pretensje. Lustro staje się w końcu obsesją podmiotu:

Днём наблюдает за мной, ночью копирует сны
С тьмою моих грехов, с проблесками вины¹⁴.

Podmiot odczuwa to jako paradoks – strach przed rozdwojeniem jest jednocześnie tęsknotą za wspomnieniami, które są odbiciem mijającego życia (*Ностальгия зеркала*). Cykl w całości jest także metaforą ujawniającą się dopiero po przeczytaniu ostatniego wiersza. Teoretycznie nie ma w nim lustra. Podmiot liryczny wypowiada w nim swój testament. Testament wykonywany jest po śmierci człowieka, ale podmiot prosi o jego realizację po życiu:

После жизни прошу меня не сжигать –
Пусть насытится червь, насладится малинник.

¹² И. Лиснянская, *Эхо...*, s. 506.

¹³ Ibidem, s. 510.

¹⁴ Ibidem, s. 512.

После жизни не стану я вспоминать
Ни сиротских лет, ни душевных клиник¹⁵.

Inna Lisnianska, utożsamiając życie z możliwością bycia żywym lustrem, rozszerza znaczenie metafory JA TO LUSTRO. Wiersz jest ideowym podsumowaniem cyklu. Podmiot liryczny, rozdarty pomiędzy to, kim się czuł i to, kim chciałby się czuć, pomiędzy faktami i pragnieniami, nadzieję na ukojenie widzi w tym, co nastąpi po życiu. Po życiu nie ma lustra, nie ma poznawania, obserwowania i oceniania, po życiu jest szansa na zawarcie pokoju z samym sobą:

После жизни сама с собой помирюсь
И увижу всю музыку в ре-мажоре, –
И тебя, сироту приютившая Русь,
И тебя, моя зыбка – азийское море¹⁶.

JA będące synonimem ŻYCIA jest narzędziem percepcji wszystkiego, co się podczas życia przydarzyło. Jest autorem subiektywnego obrazu tego wszystkiego, co z kolei staje się częścią jego istnienia. Stąd szczególny stosunek podmiotu lirycznego do śmierci, która – odbijana wielokrotnie przez lustro – stała się elementem jej życia:

После смерти? – но это не про меня,
А про ту, что ни разу не умирала¹⁷.

Poezja Inny Lisnianskiej może być w całości interpretowana jako metafora lustra. Wyjątkowa wrażliwość, z jaką poetka przyjmuje na siebie ciężar świata, odpowiedzialność za każde wypowiedziane słowo i prawdziwość wyrażanych nimi uczuć, powodują iluzję dialogu z samym sobą.

Резюме

*Метафора зеркала в поэзии Инны Лиснянской
(на основе цикла стихотворений „Старое зеркало”)*

Метафора как основной инструмент нашего ума позволяет использовать потенциальные возможности языка, опираясь на знание и воображение пользующегося им человека, узнавать новое посредством старого, неизвестное посредством известного. Поэтическая метафора,

¹⁵ Ibidem, s. 519.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

которая является средством художественного образа, не перестает быть носителем информации и средством общения. Поэзия Инны Лиснянской полностью может восприниматься как метафора зеркала. Предметом нашего анализа является цикл стихотворений *Старое зеркало*. Инна Лиснянская, отождествляя жизнь с возможностью быть живым зеркалом, расширяет значение метафоры Я ЭТО ЗЕРКАЛО.

Summary

*Metaphor of a Mirror in the Inna Lisnianskaya poetry
(On the basis of the cycle of poems „Старое зеркало”)*

Metaphor, as a basic tool of our mind, allows us to tap the potential of a language grounding on the knowledge and imagination of its user; ascertain the new through the old and unknown through the known. Poetic metaphor, which is a carrier of information and tool of communication, is the object of this study. Poetry of Inna Lisnianskaya could be holistically treated as a metaphor of a mirror. The subject of this analysis is the cycle of poems *Старое зеркало*. Inna Lisnianskaya, by identifying living with being a living mirror extends the meaning of this metaphor to: I AM A MIRROR.